

*L'obra historiogràfica de Josep Massot i Muntaner
sobre la Guerra Civil i la postguerra a les Balears*

David Ginard Féron

UNA INFÀNCIA I JOVENTUT MARCADES PER LA
GUERRA I LA DICTADURA (1941-1962)

Encara que Josep Massot i Muntaner es formà a la Universitat de Barcelona com a filòleg romanista i que les seves primeres publicacions abordaren essencialment qüestions literàries, lingüístiques, etnogràfiques i folklòriques que no deixaren d'interessar-li mai, potser la faceta que li atorgà una major rellevància pública, si més no a les Illes Balears, fou la d'historiador contemporanista especialitzat en la Segona República, la Guerra Civil i el primer franquisme. La passió de Josep Massot i Muntaner per l'estudi de l'anomenada Guerra dels Tres Anys s'originà des de molt jove i obeí en bona part a experiències vitals molt representatives de la seva generació. Nascut a Palma el 3 de novembre de 1941, l'ambient en què va créixer propicià que accedís a uns relats plurals, oberts i matisats sobre la contesa. Massot pertanyia a una família culta, de classe mitjana benestant, molt catòlica i més aviat de tendències conservadores i regionalistes. Tot i això,

alguns dels seus parents —com Antoni M. Sbert i Massanet, cosí de la seva mare— eren obertament republicans i d'esquerres. D'altres simpatitzaven amb el catalanisme cultural i polític; així, el seu pare, Guillem Massot i Capó, milità durant la Segona República a Unió Democràtica de Catalunya mentre estudiava medicina a Barcelona. Guillem Massot visqué la guerra a la capital catalana, on patí la fam i els bombardeigs i fou espectador de la violència espontània contra els clergues característica de la zona republicana. Pel seu compte, la seva mare, Margalida Montaner i Massanet, conegué el període bèl·lic a Mallorca, on exercí puntualment com a sanitària de les tropes *nacionals* arran del desembarcament del capità Alberto Bayo. A més a més, durant els seus anys escolars, Josep Massot sentí amb freqüència explicar als seus familiars i a veïns del poble on residien —Pòrtol, al municipi de Marratxí— històries sobre episodis de la repressió o dels morts i ferits al front o pels atacs aeris. Finalment, en aquells anys d'infància pogué llegir alguns dels títols més representatius de la literatura apologetica produïda pels vencedors de la contesa, l'única disponible aleshores.

Ja en el batxillerat, Josep Massot tingué ocasió d'entrar en contacte amb visions alternatives a les dels llibres de text de l'època sobre les relacions històriques entre els pobles hispànics, com les exposades per Ferran Soldevila a la seva *Historia de España* (encara que fos com a reacció davant dels comentaris negatius que hi feia el seu professor d'Història del col·legi Monti-sion). A més a més, durant el decenni dels cinquanta conegué personalitats del catalanisme cultural que participaven en les tertúlies culturals semiclandestines que tenien lloc a Palma, algunes de les quals —com el filòleg valencià Manuel Sanchis Guarner— havien passat per les presons franquistes. Per tot plegat, Massot aprengué aviat a desconfiar dels relats oficials sobre la contesa i a ironitzar davant les formes d'adoctrinament franquista presents a les aules.

Els seus estudis universitaris de Filologia Romànica a la Universitat de Barcelona (1958-1963) li permeteren gaudir d'una formació holística en què els coneixements lingüístics i literaris es combinaven amb els filosòfics i els històrics. Josep Massot recordava en aquest sen-

tit la singular incidència de les classes d'Història d'Espanya de Carlos Seco Serrano, que li obriren un nou món: «Ens va explicar sobretot història medieval i història contemporània (una cosa que no feia ningú en aquells moments) i ens va fer treballar molt. Gràcies a ell vaig llegir i comentar a fons les obres de Jaume Vicens Vives i a través d'aquest vaig arribar a l'escola dels *Annales*, que continuaria estudiant a la nodrida biblioteca de Montserrat. Amb Seco hi vaig tenir una relació personal molt estreta, perquè va venir diverses vegades a fer conferències al nostre col·legi major i hi vaig dinar i sopar i vàrem fer hores de tertúlia. Ell havia estat carlí, però n'estava desenganyat. Era molt antifranquista (Franco va fer afusellar el seu pare, Edmundo Seco Sánchez, que era militar africanista)» (Ginard 39).

Altrament, l'ambient polític antifranquista i catalanista majoritari entre els estudiants de la Universitat de Barcelona reforçà el seu interès per explorar en el coneixement de la història del segle xx. Massot participà en manifestacions i col·laborà puntualment en l'ajut als represaliats polítics mitjançant el militant del PSUC i futur filòsof Joaquim Sempere; aquest darrer li proporcionà, a més, una lectura que l'impactà de manera profunda: la *Histoire de l'Espagne* de Pierre Vilar. També es beneficià de la intensa vida cultural barcelonina —conferències, presentacions de llibres, cinema...— dins la qual ocupaven un lloc central la història i la literatura contemporànies. Tot plegat contribuí que, encara que en finalitzar la seva llicenciatura universitària (1963) Josep Massot semblava orientat cap a l'estudi del teatre religiós medieval o el cançoner popular de Mallorca, disposés ja aleshores d'un considerable bagatge de coneixements sobre la història política i cultural dels temps recents que li serien de gran utilitat ben aviat.

ORÍGENS I RECEPCIÓ DE «LA GUERRA CIVIL A MALLORCA» (1962-1976)

El setembre del 1962, un any abans de llicenciar-se, Josep Massot ingressà al monestir benedictí de Montserrat. Les exigències de la

vida monàstica dificultaren que accedís a la consulta dels materials imprescindibles per enllestir algunes de les principals recerques en marxa, però, com a contrapartida, els estudis humanístics que li foren impartits al monestir li permeteren aprofundir la seva formació històrica. A més a més, entre el 1966 i el 1971 realitzà tres estades força enriquidores a Alemanya, durant les quals, a més d'aprendre alemany, pogué entrar en contacte amb una societat molt més desenvolupada, visitar l'antic camp de concentració de Dachau, amagar-se de llibres sobre el nazisme i contrastar els seus punts de vista sobre la història recent amb els d'altres intel·lectuals europeus.

Avançat el decenni dels seixanta, Josep Massot inicià unes recerques sobre la història religiosa de les quals, el 1965, sortiren unes primeres referències puntuals a la Guerra Civil a Mallorca en un article dedicat a l'espiritualitat contemporània als territoris de parla catalana (Massot, «Reflexions sobre l'espiritualitat» 67-106). Al cap de poc d'ingressar a Montserrat, Massot havia llegit amb fruïció *Les grands cimetières sous la lune*, la polèmica denúncia de l'escriptor catòlic francès Georges Bernanos contra la repressió franquista a Mallorca. La troballa per casualitat, al voltant del 1973, d'una nota tramesa per Georges Bernanos a la revista *Études* amb motiu d'una ressenya desfavorable de *Les grands cimetières...*, l'animà a projectar-ne una edició crítica acompanyada d'un estat de la qüestió sobre la Guerra Civil a Mallorca, destinada a ser publicada al primer número de *Randa*, una revista especialitzada en història de les Illes Balears fundada el 1975 per ell mateix amb el suport de Max Cahner i Margalida Tomàs (Tomàs 149-156; Gabriel 211-219). A l'hora de la veritat, la preparació d'aquest modest projecte el portà a la consulta de milers de llibres, articles i informacions en premsa que foren l'origen d'una obra de molta més entitat: quatre formidables articles que sintetitzaven i reinterpretaven el període 1936-1939 a Mallorca i que, degudament refosos i ampliat, donaren lloc l'octubre del 1976 al volum *La Guerra Civil a Mallorca*, publicat dins la col·lecció «Biblioteca Serra d'Or», de Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

La Guerra Civil a Mallorca no fou un llibre qualsevol. Centrat principalment en els aspectes militars de la guerra —vuit dels catorze capítols estaven dedicats a la fracassada expedició republicana del capità Alberto Bayo—, desbaratava per complet la visió promoguda per la literatura propagandística del règim franquista omnipresent durant quatre decennis a l'imaginari dels mallorquins corrents, tot palesant el discret suport popular al cop d'estat de juliol del 1936, la terrible repressió practicada pels rebels, les divergències internes del comandament *nacional* durant el desembarcament de Bayo i la incidència de la intervenció nazifeixista a l'illa. Es tractava, indubtablement, del primer estudi científic sobre el tema i —juntament amb *El moviment obrer a Mallorca* de Pere Gabriel— de l'obra fundacional de la historiografia acadèmica contemporanista a les Balears. De fet, la seva transcendència anava molt més enllà de l'arxipèlag i dels territoris de parla catalana; resulta difícil trobar en aquella mateixa època un sol estudi d'àmbit territorial de la mateixa qualitat en el conjunt d'Espanya. El llibre va tenir una excel·lent acollida a les Balears i a Catalunya, l'edició s'exhaurí ben aviat i fins i tot propicià, entorn del 1977, la realització d'una sèrie de programes radiofònics a càrrec del mateix Josep Massot a Ràdio Popular que en divulgaren el contingut.

LES MONOGRAFIES DE CONTINUACIÓ (1976-1987)

Durant la segona meitat del decenni dels setanta, Josep Massot complementà l'enfocament essencialment militar i polític present a *La Guerra Civil a Mallorca* amb un primer aprofundiment de l'estudi de la història religiosa i cultural mallorquina en els decennis dels anys trenta i els quaranta, mitjançant dues monografies essencials (Massot, *Església i societat*; Massot, *Cultura i vida a Mallorca*) i la coordinació de l'edició catalana d'*Els grans cementiris sota la lluna* (Bernanos, 1981). Així, el gruix d'*Església i societat* es dedicà a ana-

litzar l'actitud del clergat i dels catòlics illencs en general davant la Segona República i la Guerra Civil, amb una gran atenció a l'afer Bernanos. *Cultura i vida*, per la seva banda, abordà la intensa activitat del catalanisme cultural dels anys 1931-1936, la repressió i l'exili a partir del 1936, i els intents de redreçament posteriors i assolí una considerable projecció pública a causa del tractament d'episodis tan polèmics com l'afer del «Manifest dels catalans» o el suport de Llorenç i Miquel Villalonga al bàndol franquista. El llibre demostrà, d'altra banda, que Mallorca havia patit una notable persecució lingüística i cultural, encara que amb singularitats respecte a la resta dels Països Catalans. Finalment, l'excel·lent estudi introductor i les anotacions de tipus històric aportats per Josep Massot a l'edició catalana d'*Els grans cementiris* constituïren eines de gran eficàcia per afrontar la sempre complexa lectura d'un llibre clau per entendre el debat que generà la repressió franquista a Mallorca en el món catòlic.

Altrament, davant les propostes de reedició de la reeixida síntesi del 1976, Massot optà per dedicar els següents anys a eixamplar els seus coneixements mitjançant la consulta de més premsa i documentació arxivística, la realització d'entrevistes i la lectura crítica de nova bibliografia amb l'objecte de preparar una futura reconstrucció ampliada de cada un dels capítols de *La Guerra Civil a Mallorca*. Mentrestant, però, durant la primera meitat del decenni dels vuitanta, publicà alguns articles de referència a la revista *Randa*, dedicats a qüestions com la repressió a Mallorca durant la Guerra Civil o les reaccions del bisbe Josep Miralles davant l'edició de *Les grands cimetières* que van servir com a anunci de l'extraordinari ritme de publicacions que s'esdevingué en els decennis següents. D'altra banda, en aquells anys Massot signà treballs rellevants sobre els aspectes religiosos del conflicte bèl·lic a Catalunya, en particular una monografia sobre l'impacte de la contesa a Montserrat que tenia l'origen en una edició crítica, el 1982, de les memòries del comissari de la Generalitat al santuari benedictí, Carles Gerhard (Massot, *La Guerra Civil a Montserrat*).

LA RECONSTRUCCIÓ DE «LA GUERRA CIVIL A MALLORCA» (1987-2022)

Des del 1987 i fins a la seva mort, Josep Massot publicà centenars de treballs en els quals abordà gairebé tots els angles possibles del conflicte bèl·lic a les Balears, tal vegada amb l'excepció dels aspectes econòmics. Cal destacar en primer terme una vintena llarga de llibres monogràfics, articulats a partir del que ell anomenava *canibalització* (concepte propi de l'argot militar); és a dir, l'acció de tallar a trossos el motlle inicial —la síntesi del 1976— per confeccionar un grapat d'obres noves que feien servir en cada cas tot l'aprofitable per revisar-ho i ampliar-ho. A més, Massot consagrà al període 1936-1939 dotzenes de capítols incorporats en les sèries *Escriptors i erudits contemporanis* i *A la Ciutat dels llibres* i en obres col·lectives, així com articles en revistes científiques i de divulgació. La diversitat de formats, enfocaments i ambicions d'aquestes contribucions es palesa en l'eficaç combinació de síntesis actualitzades del conflicte en el conjunt de les Balears o en alguna illa en concret, monografies sectorials, biografies d'actors principals i secundaris dels esdeveniments, edicions crítiques de documents inèdits i treballs de caràcter microhistòric que en cap moment oblidaven la perspectiva global dels problemes.

De manera esquemàtica, podem assenyalar que l'obra de Josep Massot sobre la Guerra Civil a les Balears entre el 1987 i el 2022 prestà atenció a tres grans blocs de qüestions principals:

1) Els aspectes militars i internacionals: l'aixecament militar i les accions resistents; orígens, desenvolupament i conseqüències del desembarcament de Bayo; actuacions diplomàtiques d'Itàlia, Gran Bretanya i França davant dels esdeveniments bèl·lics de les Balears; impacte dels bombardeigs aeris republicans a Mallorca i, en menor mesura, dels efectuats des de l'illa cap a la zona lleial mediterrània; l'ocupació de Menorca pels *nacionals*... (per exemple: *El desembarcament de Bayo*; *El cònsol Alan Hillgarth*; *Els bombardeigs de Mallorca*; *Menorca dins el domini mediterrani*; *Arconovaldo Bonacorsi*...).

2) La repressió contra els desafectes, les denúncies efectuades pels espectadors directes —particularment Georges Bernanos, però també Albert Vigoleis Thelen, Karl Otten, Elliot Paul...— mitjançant llibres i articles publicats en els mitjans internacionals, i les actituds del clergat mallorquí davant la guerra (per exemple: *George Bernanos i la Guerra Civil*; *El bisbe Josep Miralles*; *Guerra Civil i repressió a Mallorca*; *Les represàlies de Franco*; *El calvari d'Antonio Espina...*).

3) L'actuació dels intel·lectuals, les repercussions de la contesa des del punt de vista cultural, l'exili republicà del 1939 i les tertúlies i edicions literàries a la postguerra (per exemple: *Els escriptors i la guerra civil*; *Els intel·lectuals mallorquins*; *Antoni M. Sbert...*).

Josep Massot va perseverar en el seu interès per desentranyar els misteris del conflicte bèl·lic dels anys 1936-1939 fins als seus darrers dies. En una conversa efectuada la primavera del 2021 va desvelar els seus plans a curt i mitjà termini: «La meva idea seria acabar la canibalització de *La guerra civil a Mallorca*, amb un llibre titulat *Mallorca, base aeronaval mediterrània* —un tema sobre el qual hi ha una bibliografia amplíssima, que no sempre és segura ni definitiva— i un altre sobre l'aportació de Mallorca a la guerra, en homes i material. No sé, però, si tindrè prou temps i prou força per dur-ho a terme» (Ginard 133). Malauradament, no ha estat possible, però sens dubte els historiadors que s'hi vulguin dedicar tendran un excel·lent punt de partida en diversos treballs de Massot en què es fixen les grans línies sobre aquests temes.

CONCLUSIÓ

Les dimensions gegantines de la tasca desplegada durant mig segle per Josep Massot i Muntaner entorn de l'estudi de la Guerra Civil foren producte d'una formació metodològica impecable, d'una capacitat de treball immensa i d'una mentalitat oberta a analitzar críticament qualsevol informació nova i a revisar de manera permanent les hipòtesis pròpies i alienes. Els seus treballs —redactats

sempre amb una extraordinària pulcritud— demostraren de manera contundent la factibilitat de conjuminar l'estil amè amb el rigor històric, tot i que la seva prudència a l'hora d'emetre judicis concloents determinà que hi predominàs sovint la narració sobre la interpretació. Dificilment es pot exagerar la incidència de la seva obra en la nostra historiografia. Sens dubte, els seus llibres han convertit les Balears en el territori de tot l'Estat on més i millor s'ha estudiat el conflicte bèl·lic de 1936-1939, però, a més, han assolit una notable incidència en la resta de l'Estat i en alguns països estrangers, malgrat alguns factors limitadors de tipus acadèmic i lingüístic.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- GABRIEL, Pere. «Més enllà de l'estudi de la Guerra Civil. Josep Massot i Muntaner, *Randa* i la història contemporània de Mallorca». *El monjo, l'historiador i l'editor. Homenatge a Josep Massot i Muntaner*. Volum coordinat per Jordi Manent. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2021, p. 211-219.
- GINARD I FÉRON, David. *Josep Massot i Muntaner. El combat per la història*. Leonard Muntaner Editor, 2021.
- MASSOT I MUNTANER, Josep. «Reflexions sobre l'espiritualitat contemporània als Països Catalans». *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 29, 1965, p. 67-106
- La guerra civil a Mallorca*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.
- Església i societat a la Mallorca del segle xx*. Curial, 1977.
- Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978.
- La Guerra Civil a Montserrat*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984.
- El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1987.
- Georges Bernanos i la Guerra Civil*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.
- Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.
- El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca. De la Dictadura a la Guerra Civil*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.
- Els intel·lectuals mallorquins davant el franquisme*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
- El cònsol Alan Hillgarth i les Illes Balears (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- Guerra Civil i repressió a Mallorca*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

- Els bombardeigs de Mallorca durant la Guerra Civil (1936-1938)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
  - Antoni M. Sbert, agitador, polític i promotor cultural*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
  - Menorca dins el domini mediterrani (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009.
  - Les represàlies de Franco contra els militars «poc addictes». La «Causa del mando» de 1936 a Mallorca*. Leonard Muntaner Editor, 2011.
  - El calvari d'Antonio Espina i de Guillermo Roldán (Mallorca, 1936-1940)*. Leonard Muntaner Editor, 2013.
  - Arconvaldo Bonacorsi, el «Conde Rossi»*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2017.
- TOMÀS, Margalida. «Els inicis de Randa». *El monjo, l'historiador i l'editor. Homenatge a Josep Massot i Muntaner*. Volum coordinat per Jordi Manent. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2021, p. 149-156.